Helga Lekamensbilden i Sigtuna än en gång

Av RUNE NORBERG

När Helga Lekamensbilden i Sigtuna Mariakyrka för två år sedan för första gången publicerades[1] visade jag med hjälp av bilder dess nära samband med den konstnärligt mera betydande Helga Lekamensbilden i Vadstena klosterkyrka och betraktade Sigtunabilden som en senare utförd, förgrovad kopia, troligen tillkommen så sent som under 1400-talets tredje fjärdedel. Här skall inte den i och för sig ytterst viktiga frågan om originalets ålder och konstnärliga hemortsrätt närmare beröras. Den frågan är nämligen alltjämt under diskussion och måste alltjämt betraktas som olöst trots den ytterst vidlyftiga undersökning i ämnet som Carl R. af Ugglas nu publicerat,[2] en undersökning som för övrigt skulle ha vunnit i värde om af Ugglas känt till och tagit ställning till den senaste, synnerligen viktiga avhandlingen om lidandemystikens krucifix.[3]

Däremot måste frågan om Sigtunabildens egen ålder och dess sammanhang än en gång tagas upp till behandling av den anledningen att af Ugglas redan två gånger kraftigt protesterat mot de av mig i denna tidskrift framförda teorierna. I Uppland 1943[4] har af Ugglas kort och gott meddelat att han skulle komma att visa, att man i Sigtuna redan vid 1300-talets mitt vänt sig till Rhenlandet eller Westfalen vid ett föreliggande behov av skulptur, »eller har någon svensk lekbroder där fått sin konstnärliga utbildning (det gäller Sigtunas smärtomanstaty, enligt min mening, missuppfattad vid den behandling därav, som lämnats av Norberg, Situne Dei 1942, s. 65 ff.)».

Nu har den utförliga motiveringen kommit i den nyssnämnda uppsatsen i Konstvetenskap 1944. Helga Lekamensbilden i Sigtuna är enligt af Ugglas[5] utförd av samme man som skurit det märkliga krucifixet med gaffelkors från Vätö kyrka, ett arbete »av klar kölnsk eller åtminstone rhensk-westfalisk härstamning» från 1300-talets mitt.[6] Sigtunabildens »stora, skovelformiga haka» skulle dessutom ha sin förutsättning hos ett westfaliskt krucifix i Gehrden.[7] Vidare framhålles att mästaren till Helga Lekamensbilden och Vätökrucifixet antagligen varit knuten till Sigtunaklostret »som stationär lekbroder eller tillfällig gäst, tillkallad för ett särskilt uppdrag».

Sammanförandet utan reservationer av Sigtunabilden och Vätökrucifixet såsom verk av samme mästare är så förvånande att man nästan måste förutsätta att af Ugglas icke sett Helga Lekamensbilden på nära håll sedan den nuvarande frågeställningen blev aktuell.

Vätökrucifixet är visserligen illa åtgånget vid en övermålning under 1700-talet, men dess konstnärliga värde och egenart framstår ändå klart. Om det verkligen är ett kölnskt eller ens ett rhensk-westfaliskt arbete måste dock tillsvidare lämnas därhän, eftersom de talrika gaffelkorskrucifixen i olika delar av Europa ännu inte publicerats i ett sammanhang.[8] Typen finnes också väl representerad i östra Europa och det är alltså inte otänkbart att Vätökrucifixet kommit från detta håll och då kanske via Danzig, även om inte några specifikt danzigska utan snarare böhmiskt-schlesiska stildrag kunna påvisas.

En jämförelse mellan Helga Lekamensbilden i Sigtuna och Vätökrucifixet ger följande resultat. Rent skulpturalt äro de varandras motsatser. Se t. ex. Vätöbildens våldsamt utskjutande, spetsiga hårlockar, formade som väldiga borrar. Samma skulpturala kraft återkommer i skildringen av ländklädet, där flikarna hänga ned med verklig tyngd och trots detta ingå i en välbalanserad komposition som är fylld av spännkraft. Händer och fötter äro modellerade med liknande kraft, men rent motiviskt upprepas en nästan hundraårig tradition från 1200-talets mitt. Hur är det nu med Sigtunabilden? Håret ligger som en peruk av någon mjuk massa, i ytan prydligt tecknad med parallella våglinjer. Se också skillnaden ifråga om utformningen av en detalj som öronen. Ländklädets drapering är också helt olika, likaså den skulpturala behandlingen av detta: hos Sigtunabilden träaktig och grov med undantag för de korta nedhängande flikarna, där de prydliga spiralvecken tecknats med omsorg; hos Vätöbilden idel rundade ytor och väl modellerade veck. Se också skillnaden ifråga om skäggets behandling, alldeles oavsett att skäggmodet är helt olika.

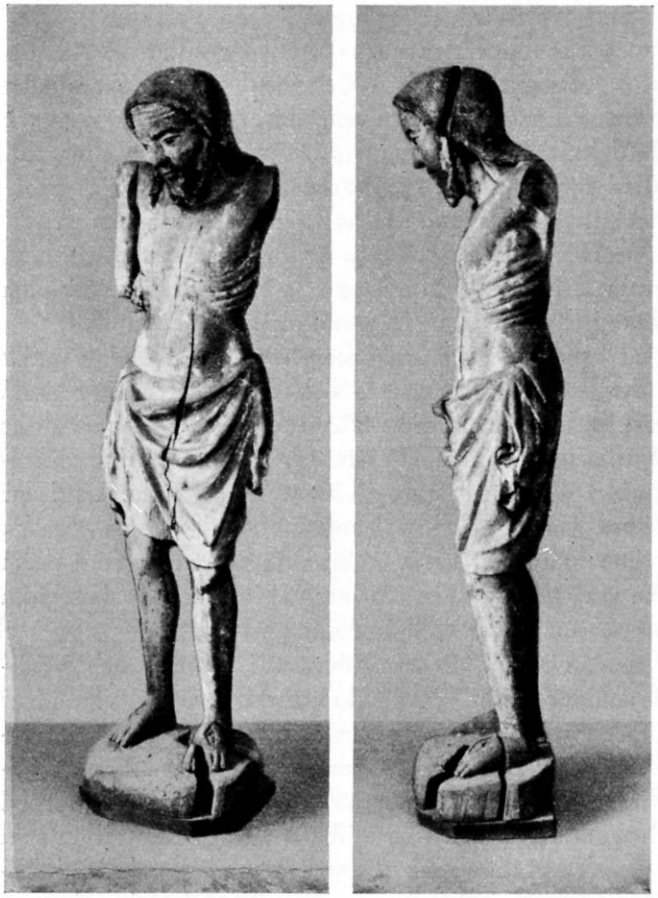

Fig. 1. Helga Lekamensbilden i Sigtuna Mariakyrka.

Vätö: varje lock är skuren för sig, nästan ornamentalt; Sigtuna: skägget utgör blott en fortsättning av kinder och haka, en kant som genom några parallella streck med ett järn fått en mera levande yta som underlag för och förstärkning av färgens verkan. Den enda likheten är att båda rynka pannan, men rynkorna ha åstadkommits på olika sätt. Framställningen av spiksåren är helt olika o. s. v.

De här återgivna bilderna torde f. övr. tala för sig själva, liksom den här än en gång upprepade sammanställningen av Sigtuna- och

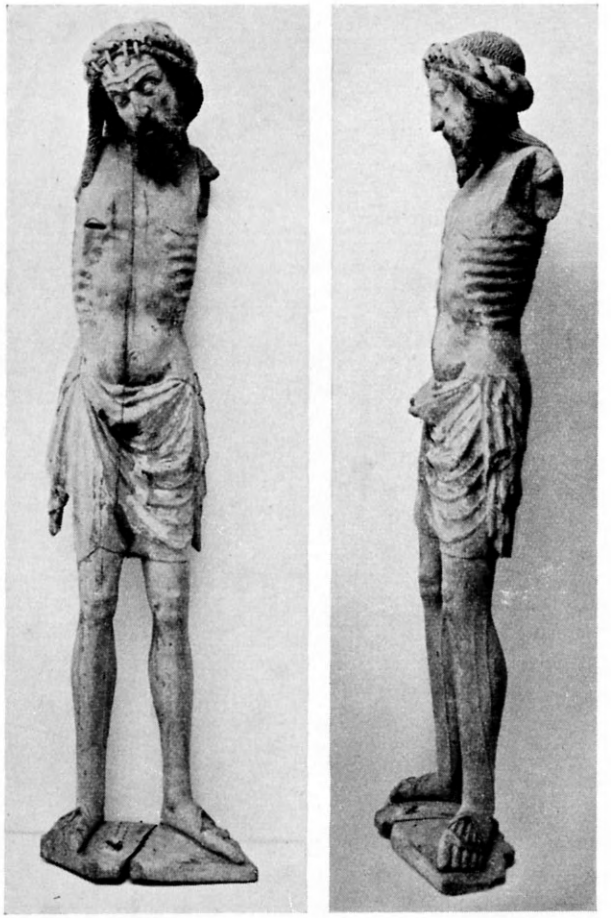

Fig. 2. Helga Lekamensbilden i Vadstena klosterkyrka.

Vadstenabilderna. Så gott som varje detalj av Sigtunaskulpturen har sin motsvarighet hos förebilden, men allting är förenklat, förgrovat och människoskildringen en helt annan. En betydande skillnad ligger också i proportionerna. Sigtunabilden är grövre och sattare. Den har präglats av en annan tids formkänsla och när denna ger samma utslag som det tekniska förfaringssättet (utförandet av vecken, behandlingen av träet, av färgen o. s. v.) bör man ha rätt att tro att den verkligen utförts under denna tid, d. v. s. vid 1400-talets mitt (snarare den

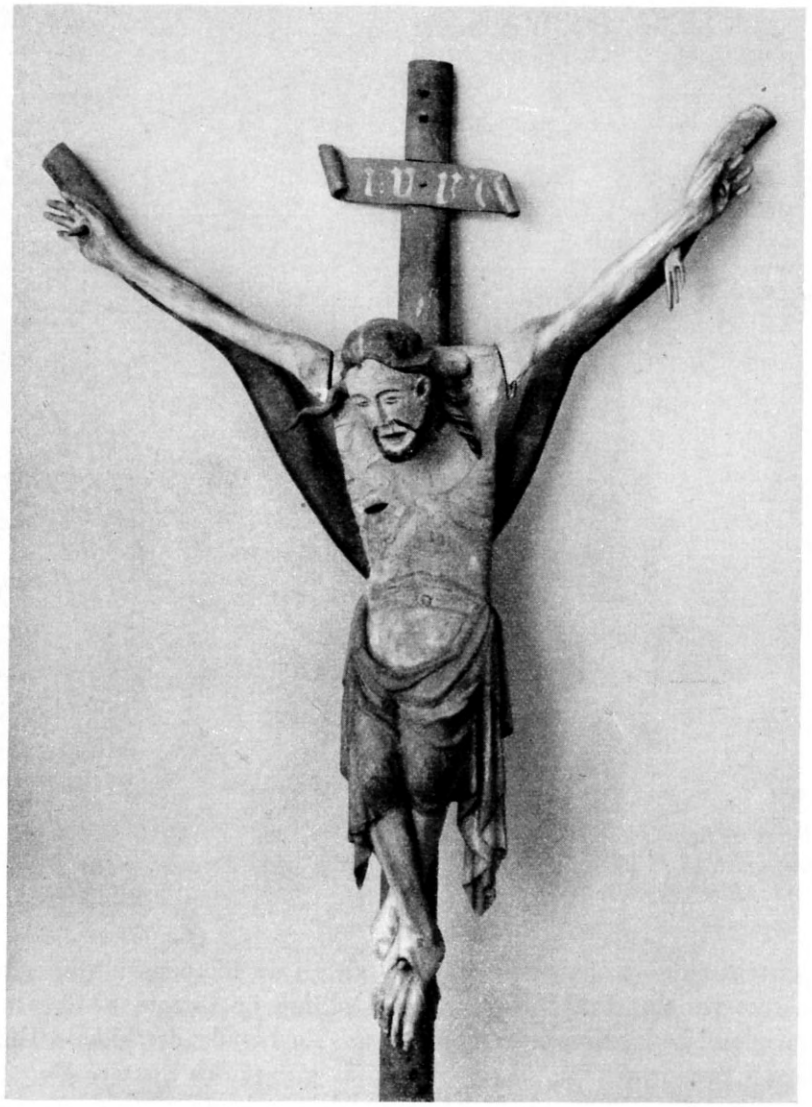

Fig. 3. Triumfkrucifix från Vätö kyrka, nu i Statens historiska museum. Kliché Sveriges Kyrkor.

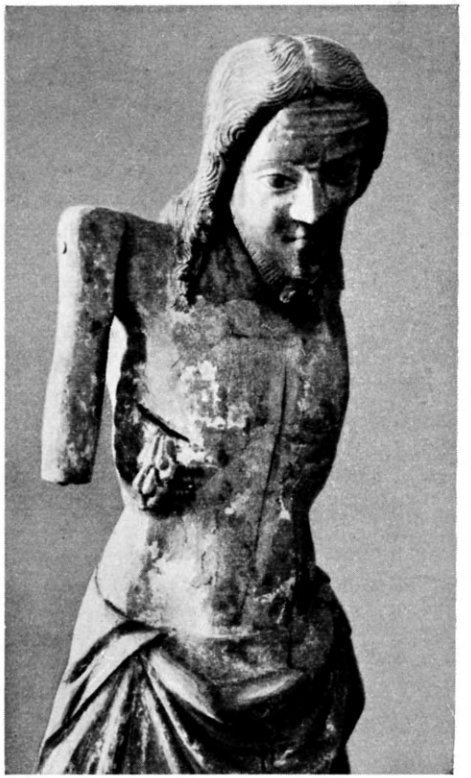

Fig. 4. Detalj av Helga Lekamensbilden från Sigtuna.

mellersta tredjedelen än den tredje fjärdedelen av århundradet som jag tidigare föreslagit). För detta talar också en detalj som de två små koketta lockarna på hakan, som just i den formen förekomma hos ett stort antal Kristusbilder i den flitige Meister E. S. kopparstick, som så ofta fått utgöra förlagor för skulptur. Därmed vare dock inte sagt att just Helga Lekamensbilden i Sigtuna skulle ha något direkt med den tyske mästarens förlagor att göra. Sigtunabilden gör över huvud taget ett troskyldigt svenskt intryck. Det finns vissa likheter ifråga om ytbehandling och bemålning mellan Helga Lekamensbilden och det kvinnliga bystrelikvariet samt en altarskåpsbild (Situne Dei 1942, s. 70 och 74) i Mariakyrkan. Ha dessa tre skenbart så olika bilder tillkommit i Sigtuna eller rent av i klostrets verkstad?

Fig. 5. Detalj av fig. 4.

Så länge inte något allvarligt skäl av annat slag bringas i dagen bör alltså Helga Lekamensbilden i Sigtuna alltjämt betraktas som en svensk kopia efter den märkliga Helga Lekamen i Vadstena klosterkyrka — eller någon replik av den — och troligen utförd under 1400-talets mellersta tredjedel. I detta fall kan af Ugglas' teori alltså icke anses ha bidragit till att »hyfsa ekvationen» och rensa ut »bra många värden som närmare besett te sig mer eller mindre fiktiva», vilket han själv gör anspråk på att ha gjort.[9]

NOTER

[1] *R. Norberg*, De medeltida träskulpturerna i Mariakyrkan I, Situne Dei 1942, s. 65 ff.

[2] *Carl R. af Ugglas*, Sverige—Danzig eller Sverige—Köln — eller ...?, Konstvetenskap 1944, s. 12 ff. Jmfr not 9 nedan.

Fig. 6. Detalj av fig. 3

[3] *Geza de Francovich*, L'origine e la diffusione del crocifisso gotico doloroso, Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana II, 1938, s. 143—261.

[4] *af Ugglas*, Dominicus-statyn i Sigtuna Mariakyrka, Uppland 1943, s. 63—67.

[5] *af Ugglas*, Konstvetenskap 1944 s. 40—41.

[6] Sveriges Kyrkor, Uppland, II; 2, s. 216. *af Ugglas* a. a. s. 27.

[7] Denna hakform förekommer f. övr. i en mängd olika sammanhang från 1200-talets mitt till medeltidens slut och Gehrden-krucifixet uppvisar inte någon speciell likhet med Sigtunabilden vare sig i den detaljen eller andra. Gehrden-krucifixet dateras för övrigt t. ex. av Francovich (a. a. s. 215) till tiden 1280—1300.

[8] Tyvärr synes kriget ha lagt hinder i vägen för utgivandet av det stora arbete om »gaffelkorsen» som länge förberetts av min vän dr Georg Troescher, Bonn.

[9] I sin ovan anförda uppsats i Konstvetenskap 1944 har Carl R. af Ugglas beträffande mina insatser i ämnet råkat göra några misstag som tarva ett beriktigande, inte minst av den anledningen att mitt viktigaste bidrag, Helga Lekamensbilden i Vadstena och triumfkrucifixet i Söderköping, Birgittastiftelsen 1941, är ganska svåråtkomligt. Då Konstvetenskaps redaktör, professor Ragnar Josephson, avböjt intagandet av detta beriktigande i den tidskrift där det rätteligen hör hemma, har jag med tacksamhet mottagit erbjudandet om plats i Situne Dei.

Af Ugglas framställer saken så (a. a. s. 13), att jag återupptagit ämnet efter honom själv och Samuel Hedlund och gjort till mitt ett av af Ugglas' alternativ, framförda i ett föredrag »utan att likväl referera dit». I själva verket förhåller

det sig så, att jag alltsedan ett besök för kyrkoinventeringens räkning i Söderköping 1932 grubblat över det gåtfulla krucifixet, som jag då daterade till 1300-talet (jmfr inventarielistan i Antikv. topogr. arkivet), att jag först när K. H. Clasens förträffliga arbete om Danzigskulpturen kom ut tyckte mig få någon möjlighet att placera krucifixet och den självklart med detta sammanhörande Vadstenabilden i tid och rum, att jag i januari 1941 framlade mina funderingar bl. a. för professor Andreas Lindblom, som omedelbart erbjöd tryckningsmöjligheter i det av honom utgivna Birgittastiftelsens årstryck som skulle utkomma i juni s. å. samt till sist att jag efter åhörandet av af Ugglas' föredrag givetvis icke fann anledning ändra min framställning, men att jag i stället efter texten insatte följande kursiverade tillägg, formulerat i samråd med professor Lindblom: »Anmärkning: *Sedan denna uppsats utarbetats, har antikvarien frih. Carl R. af Ugglas i ett föredrag den 15/5 1941 framhållit som sin åsikt att Helga Lekamensbilden och Söderköpingskrucifixet skulpterats antingen i området Danzig—Elbing eller i Västtyskland. Det förra alternativet stämmer i viss mån med undertecknads åsikt, att mästaren fått sin konstnärliga skolning i Danzig. R. N.*»

I detta sammanhang måste också framhållas ett annat misstag. Af Ugglas påstår (a. a. s. 17) att jag obetingat och utan reservationer skulle ha satt Vadstenabilden i direkt beroende av den berömda krucifixgruppen i Elbing. Tvärtom har jag (mitt a. a. s. 13) endast i förbigående nämnt Elbingkrucifixet och påpekat att det rent skulpturalt representerar »ett mera framskridet, naturalistiskt stadium och en frodigare formgivning». Jag har sålunda i detta avseende som i flera andra föregripit vissa åsikter i af Ugglas stora uppsats, åsikter som ej kommo till uttryck i hans ovannämnda föredrag, i vilket f. övr. af Ugglas själv betydligt starkare än nu gjorde gällande ett direkt samband mellan Elbing och Vadstena och till följd därav daterade Vadstenabilden till c:a 1410, just med stöd av Elbingkrucifixets datering till c:a 1405.

Frågan om Birgittarevelationernas betydelse för Söderköpingskrucifixets ikonografi är icke avfärdad så lätt som af Ugglas menar, bl. a. har han icke alls berört mitt viktigaste argument, men att ännu en gång ventilera problemet fordrar stort utrymme, det måste ses i ett större sammanhang.

Jag skulle inte ha tagit till orda i denna sak om det inte vore så, att en beskyllning av detta slag — om än aldrig så förhastad — för en yngre forskare kan få mycket allvarliga konsekvenser även utanför det rent vetenskapliga området, när den framföres av en äldre kollega med Carl R. af Ugglas' anseende.

Jordfynd från kv. Urmakaren nr 5

Av DAGMAR SELLING

De senaste årtiondenas kulturhistoriska utgrävningar i Sigtuna ha som bekant givit betydelsefulla resultat och många föremål av stort intresse ha genom dem tillförts Sigtuna Fornhems och Statens Historiska Museums samlingar. Men stundom ha fynd, som kanske på en eller annan punkt skulle kunna berika vår kännedom om livet i de äldsta svenska städerna, hamnat i privat ägo och därigenom i många fall blivit ur forskningens synpunkt nästan lika väl dolda, som om de alltjämt fått ligga kvar i jorden. Säkerligen har detta icke sällan inträffat vid grundgrävningar, som av ekonomiska skäl måst forceras, och där det icke varit möjligt för en arkeologiskt skolad kontrollant att i detalj följa arbetet. Även om de fynd, som i sådana fall kommit i dagen, sakna noggranna uppgifter om fynddjup o. dyl. behöva de dock icke vara betydelselösa. De kunna ge upplysningar om inhemskt hantverk och utländska inflytelser under medeltidens lopp, och jämförelsematerial från andra platser få lämna den behövliga kronologiska bakgrunden.

De föremål från Sigtuna, som här komma att behandlas, äro just av denna kategori. Ägare är disponent Adrian Örtqvist, Norrtälje, som välvilligt ställt dem till Situne Deis förfogande för publicering. De äro alla funna i början av 1930-talet på tomten kvarteret Urmakaren nr 5 vid grundgrävning för Kooperativa handelsföreningens byggnad; närmare uppgifter om fyndförhållandena saknas. Fyndplatsen ligger alltså i omedelbar närhet av de tidigare undersökta områdena i och omkring kvarteret Trekanten, där viktiga fynd gjorts.[1] Föremålen bli redan härigenom av ej ringa intresse.

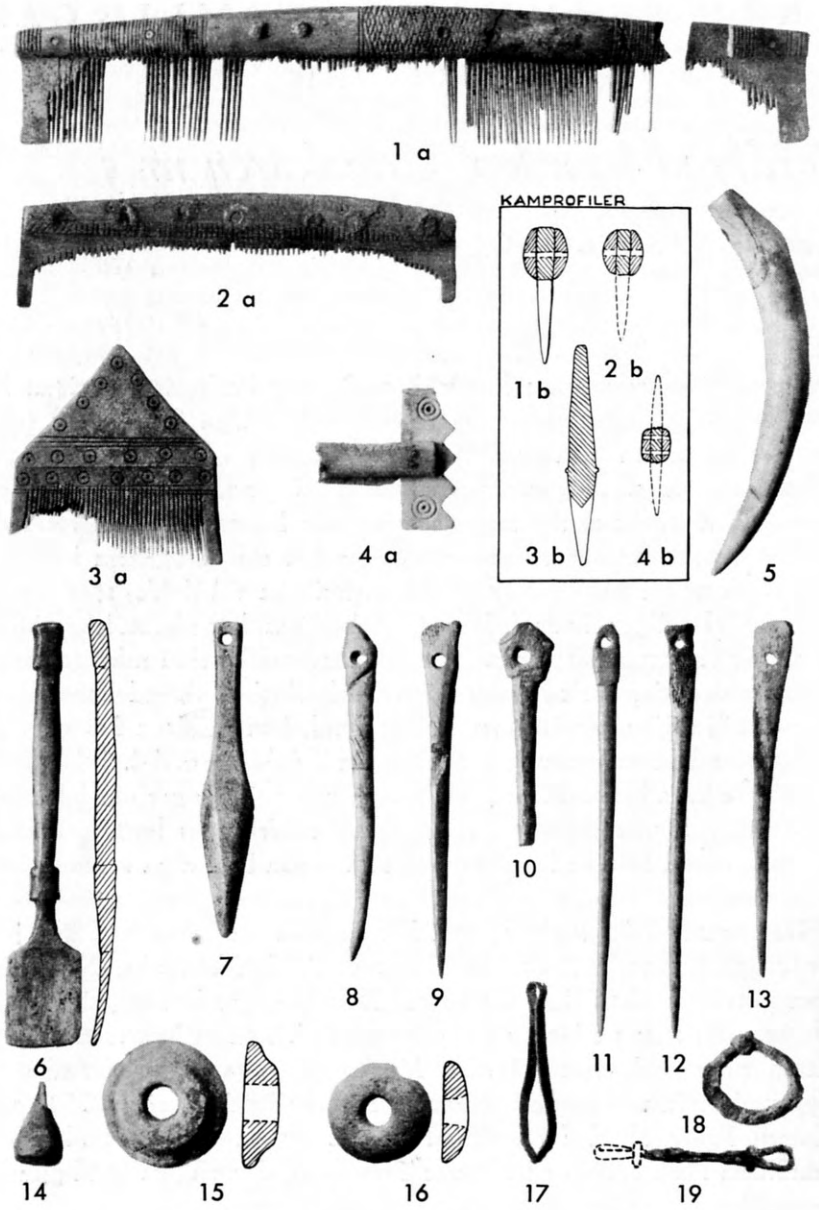

Fig. 1—19. Fynd från kv. Urmakaren nr 5, Sigtuna. 1/2.

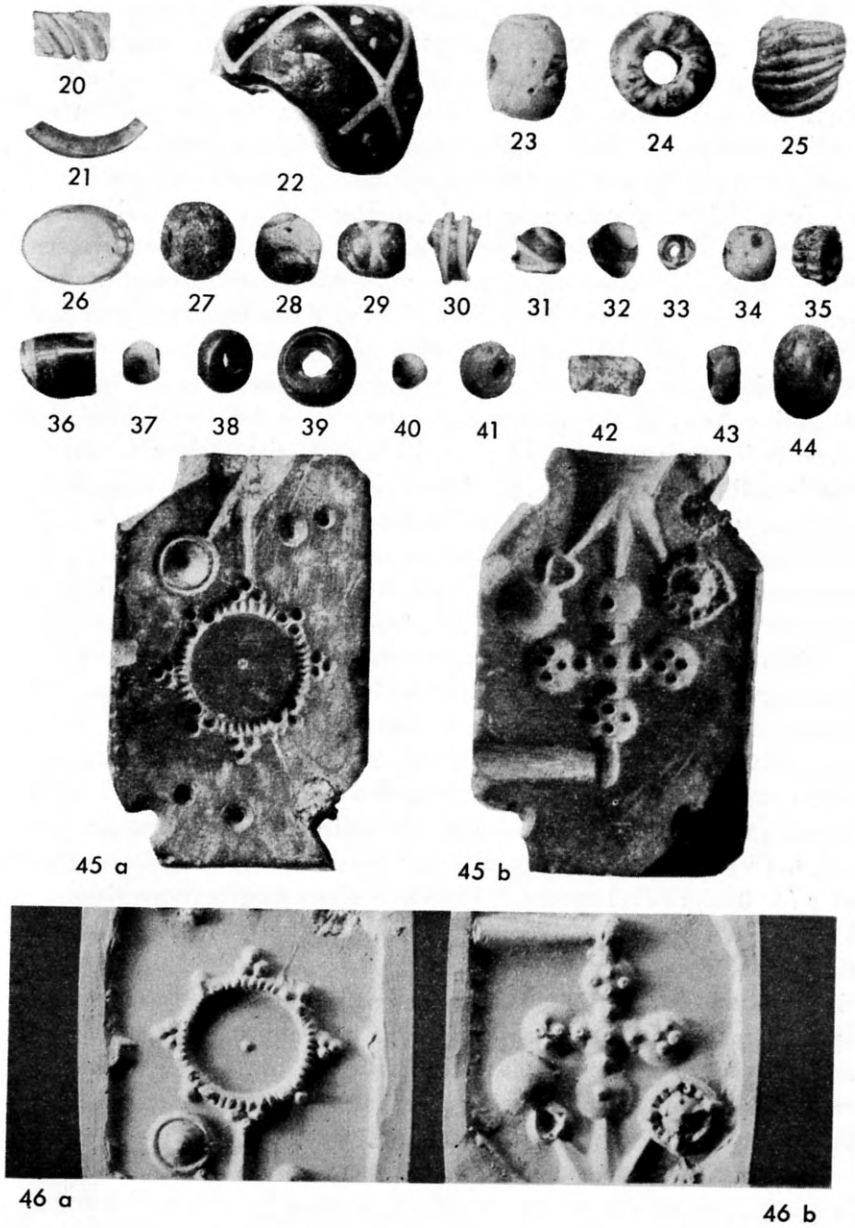

Fig. 20—46. Fynd från kv. Urmakaren nr 5, Sigtuna. 1/1.

Som tidigare grävningsresultat klarlagt, fanns det i kvarteren utmed Storgatan under medeltiden en mängd verkstäder, där arbeten av älghorn och ben tillverkades i stor skala, beräknade icke endast för stadsbornas eget behov utan kanske till största delen för export. En av de viktigaste produkterna var kammar. Av dylika innehåller samlingen fyra exemplar. De båda långkammarna fig. 1—2, av fem resp. fyra älghornsplattor, som med bronsnitar fästs mellan de långa skenorna och därefter sågats, äro typiska för de äldsta kulturlagren i våra medeltida städer och återgå utan nämnvärd förändring på former från vikingatiden. Säkerligen tillhöra dessa båda kammar just vikingatidens slutskede, 1000-talets första hälft.

Försök ha gjorts att bevisa dessa långkammars fortlevande i likartad utformning ännu under 1200-talet,[2] vilket dock knappast förefaller övertygande. Som nedan skall visas, hade de börjat förlora sin dominerande ställning långt tidigare. Den första på allvar konkurrerande kamtypen var den korta, ur ett enda stycke skurna enkel- eller dubbelkammen, i senare fallet försedd med en grövre och en finare tandrad. Det är icke otroligt, att deras talrika förekomst i Sigtuna kan bero på det starka friesiska inflytandet i staden; dubbelkammar av »sigtunatyp» med starkt åsat mittparti förekomma nämligen i Friesland, exempelvis bland fynd från den gamla handelsstaden Stavoren (Staveren) vid Zuidersee, och dateras till karolingisk tid.[3]

Fig. 3 visar, hur en enkelkam av detta slag kunde ta sig ut. Det är ett synnerligen välgjort exemplar med jämn, glättad yta. Det höga triangulära överstycket förekommer på ett flertal sigtunakammar, men förefaller vara ganska sällsynt på andra platser i vårt land. Detsamma gäller för övrigt också en detalj i ornamentiken, den horisontella listen på kammens tjockaste del, som uppträder på såväl enkel- som dubbelhelkammar ur kulturlagren i Sigtuna.

Beträffande dateringen av kammar med horisontallist ha tidigare utgrävningar i Sigtuna icke givit några säkra upplysningar, men i varje fall visat, att typen måste tillhöra tiden före 1200; i Lund ha fyndförhållandena låtit förmoda en senare datering, tidigast 1200—1225.[4] Äldre belägg lämna dock ett antal gravfynd, som samtliga tillhöra 1000-talets senare del eller tiden omkr. 1100.[5] Ett av dessa, från Tureberg i Sollentuna socken, Uppland, dateras genom en bit av ett

silvermynt, präglat troligen för den danske konungen Sven Estridsson (1047—1076), ett annat, från Ärsta i Österhaninge socken, Södermanland, innehöll den förbrända benkammen fig. 47 med runalfabetet, futhorken, upprepad på båda sidorna. ‡-runans form med de två bistavarna, som korsa huvudstaven, anger, att kammen tillhör tiden efter 1050,[6] eftersom det icke finns någon anledning att betvivla att ristning och kam äro samtidiga.

Intressant nog finns i den här ifrågavarande samlingen också ett exemplar — ehuru fragmentariskt — av den kamtyp, som med tiden skulle komma att utträngа också helkammen ur marknaden, fig. 4. Det har varit en något längre kam med dubbla tandrader, den ena med finare, den andra med grövre tänder, som i likhet med vikingatidens och den tidiga medeltidens långkammar tillverkades av flera, bredvid varandra placerade horn- eller benskivor, sammanhållna av smala ribbor på mittpartiet. Kammen fig. 4, av ben, har en oornerad ribba på vardera sidan, fästade med parvis inslagna bronsnitar, medan ornamentiken är samlad på ändstyckena; den bevarade plattan har dubbla cirklar med medelpunkt, ett under medeltiden mycket vanligt ornamentsmotiv, och i kanten ursprungligen fem lika höga sågtänder. Det är ett ganska enkelt exemplar av dubbelkam; betydligt mera rikt utsirade förekommo såväl under det århundrade, till vilket denna kam enligt jämförelse med bl. a. material från Lund torde höra, nämligen 1300-talet,[7] som under den följande delen av medeltiden. Det blev denna kamtyp med anor från vikingatiden,[8] som kom att leva medeltiden ut, och under dess senare del praktiskt taget var den som ensamt förhärskade.

Kunde de fyra kammarna i denna samling med relativt stor säkerhet dateras, så äro vi sämre ställda när det gäller övriga föremål av ben och horn, som väl även de tillverkades i kammakarverkstäderna. Av nålar innehåller samlingen på ett par undantag när endast enkla, grovt tillformade exemplar med mer eller mindre tydligt markerat huvud och ett runt öga, former som tillverkats och använts under hela medeltiden, dock företrädesvis under dess äldre del.

Den intressantaste av nålarna är avbildad fig. 8. Dess övre del är utformad som ett djurhuvud, synnerligen schematiskt och närmast erinrande om en fisks. Ett runt hål är borrat på ögats plats. Hela

nålen är starkt nött. Djurhuvudformade avslutningar av detta slag äro icke ovanliga under slutet av vikingatiden och början av medeltiden. Från Sigtuna känner man flera exemplar, några av dem synnerligen eleganta (se t. ex. s. 15—16 i denna årgång). En närmare datering än till 1000-talet är för närvarande icke möjlig att med säkerhet ge. En viss likhet med djurhuvudavslutningar på nålar från Hedeby på jylländska näset, vilka anträffats i lager, som kunna dateras till tiden 950—1000, kunna måhända tala för att det är inom århundradets tidigare avsnitt som sigtunanålen bör placeras.[9]

Det osymmetriska, plana huvudet på nålen fig. 9 skulle helt säkert tolkas som en rent tillfällig, vårdslös form, om den icke i flera exemplar vore känd från Sigtuna. Den enda nål, som kan ge förklaringen till den egendomliga konturen, är dock den som avbildas i fig. 48. Ristningen framställer en med tvärband fästad spiral av det slag, som återfinnes på bl. a. den bekanta Söderala-flöjeln, daterad till omkr. 1025 och på Cammin- och Bambergskrinens skurna benplattor (jfr s. 8) från ungefär samma tid. Den utskjutande fliken är sannolikt att uppfatta som en förkrympt fot, utgående från en i spiral upprullad höft. De vinkelställda linjerna nedanför hålet kunna tolkas som ett schematiskt ormhuvud, liknande det som icke är ovanligt på runstenar från omkr. 1050, och som för övrigt också förekommer på en bennål, som hittats i Themsen, placerat på samma sätt som på sigtunanålen.[10] — Nålen fig. 9 kan alltså på denna väg dateras till omkr. 1000-talets mitt.

Bland ben- och hornföremålen märkes vidare ett prylliknande redskap, fig. 5, tillverkat av en hornspets, som strax nedanför den tvärt avskurna änden är genomborrad och nära spetsen är försedd med ett grunt hack. Det är starkt nött och några flyktigt inristade, fina båglinjer på dess bredaste del nedanför hålet äro de enda synliga spåren av ornamentik. Vartill det använts är svårt att avgöra, den starka nötningen tyder möjligen på att det nyttjats exempelvis för något slags sömnad i grovt material el. dyl. Liknande hornspetsar, i flera fall med djurhuvuden i den bredaste änden, ibland ornerade över största delen av ytan, äro funna i vikingatidsgravar, bl. a. på Björkö och i Tuna i Alsike socken, Uppland.[11]

Den spadformiga skeden fig. 6 har flera motsvarigheter bland

sigtunafynden. De flesta äro i likhet med detta exemplar så enkla, att en närmare datering icke är möjlig; en av dem, fig. 49, har emellertid ornamentik, ett otydligt djurhuvud i ena änden och vid övergången mellan skaft och blad ett palmettkoppel, det sistnämnda ofta förekommande i 1000-talets ornamentik. Skeden torde alltså vara i stort sett samtidig med den nyss nämnda nålen. Den återgår på förebilder bl. a. i birkamaterialet, varigenom typen alltså är belagd också för 900-talet.[12]

Egenartad är den lilla hornnålen, fig. 7, formad som en pilspets och med ett runt hål nära basen. Den är helt plan på undersidan, översidan har flacka skråkanter. Möjligen ha nålar som dessa använts vid nätknytning el. dyl. Såvitt jag kunnat finna är den unik och eftersom formen är alltför enkel för att ge någon kronologisk hållpunkt, måste frågan om dess datering lämnas öppen.

Odaterbar är också den i fig. 14 avbildade spelpjäsen. Den höga spetsiga formen, enkelt anpassad efter yttersta spetsen på en horntagg är relativt vanlig under hela medeltiden.[13] Säkert har den tillhört något slags brädspel. Av obestämbar ålder äro också de två sländtrissorna fig. 15—16, av grå kalksten resp. rödaktig, finkornig sandsten. Dylika uppträda i tämligen enahanda utförande men i varierande material på praktiskt taget alla medeltida bebyggelseområden. Järnringen fig. 18 och kedjelänkfragmentet fig. 19, också av järn, tillåta däremot en datering till sannolikt 1000-talet. Kedjor och ringar av ungefär samma utformning voro vanliga under 900-talet.[14] De kanske ha tillhört ett knivgehäng (jfr Birka I, Taf. 178: 1).

Det är måhända icke en tillfällighet, att också en gjutform, fig. 45, hittats i kvarteret Urmakaren, alltså helt nära den plats, där tidigare flera dylika kommit i dagen.[15] Den är tillverkad av gråsvart lerskiffer och gör ett något elegantare intryck vad beträffar utförandet av mönstren än de tidigare kända, men ej heller i detta fall rör det sig om några mer krävande guldsmedsarbeten.

Formen har matriser på båda sidor och dessas motsvarande hälfter ha säkerligen varit släta så när som på de koniska tappar, som måste ha svarat mot fördjupningarna i den här ifrågavarande delen. Av de föremål, som kunnat gjutas i denna form, tilldrager sig måhända korset det största intresset. Dess armar avslutas med runda,

svagt välvda plattor, jfr avgjutningen fig. 46, på vilka de upphöjda punkterna säkerligen avsetts att imitera filigrankorn. Liksom så många andra av de i Sigtuna tillverkade metallhängena har tydligen också detta kors haft plan baksida och öglan är åstadkommen genom att ett smalt föremål förts in genom den härför avsedda rännan, medan metallen göts omkring. Det skulle vara frestande att sätta denna gjutform i samband med dem, som tidigare anträffats i samma del av staden. Men medan dessas primitiva utförande tyder på att de tillhöra medeltidens början, ange de figurer, som jämte korset förekomma på formens båda sidor, bl. a. en del av en toppformig häkta och en tvärstrierad ring med triangulära utskott, att den är ganska sen och troligen bör dateras till tiden 1250—1350.[16]

Den lilla bronspincetten fig. 17 är av fullkomligt samma typ som de, vilka ingå i bronsgjutarfyndet från kvarteret Trekanten och som daterats till 1000-talet.[17] De ha blivit tolkade som avlusningsredskap; omöjligt förefaller det dock icke, att de kunnat användas i helt annat sammanhang — av guldsmederna vid utförande av finare metallarbeten. Den oinfattade, ovala bergkristallen fig. 26 kanske också den en gång ingick i en guldsmeds förråd, avsedd att infattas i en ring eller något annat smycke. Liknande, med och utan infattning, äro funna i kvarteret Trekanten.[18]

Till det 10-tal glasfingerringar, som äro kända från Sigtuna,[19] kommer med denna samling ytterligare två, fig. 20—21, visserligen endast ett litet fragment av vardera, men dock tillräckligt för att bestämma typen. I likhet med samtliga tidigare undersökta bestå också dessa av blyglas[20]; färgen är klargrön. Den ena av ringarna har varit 0,7 cm bred och haft snedrefflad utsida, den andra har varit smalare och av allt att döma helt slät. Det har påvisats, att ringar som dessa tillverkats i Västeuropa, i Trier-området, och att de tydligen under 1200-talets förra del stått högt i kurs.

Till slut skall här nämnas något om de pärlor, som ingå i denna samling. Efter vikingatidens uppsjö på pärlor av olika slag, främst av glas, men också av bergkristall, karneol, bärnsten, silver eller brons, tycks bruket att använda dylika som prydnad ha gått ur modet. I medeltida fyndmaterial höra de till de mera sparsamt förekommande inslagen; de, som anträffats i Sigtuna, skilja sig icke nämnvärt från

Fig. 47—49. Kam från Årsta, Österhaninge socken, Södermanland. Nål och sked från Sigtuna. Nr 47—48 skala 1/1, nr 49 skala 1/2.

dem, som förekomma i vikingatidsgravar eller i exempelvis Birkas Svarta jord. Flertalet av de pärlor som avbildas i fig. 22—44 äro av glas, undantag utgöra den klotrunda bronspärlan fig. 27, en liten ojämnt ringformig av bärnsten fig. 43, och den platta träpärlan fig. 44, den sistnämnda troligen en radbandspärla och förmodligen relativt sen.

Den stora, fragmentariska pärlan fig. 22 består av rödviolett (till utseendet dock svart) glasmassa med insmälta vita trådar; i fälten mellan dessa linjer äro påsmälta utstående ögon med blekgrå mittpunkt, omgiven av röda och vita strålar, som skiljas åt genom smala mörka linjer. Det är endast ifråga om storleken, som denna pärla avviker från dem, som förekomma i 900-talsfynd. Det stora formatet tycks utmärka sena pärlor; i bl. a. ett gotländskt gravfynd från Hemse socken, daterbart till omkr. 1100, förekommer en liknande.[21] Pärlor med utstående mosaikögon av detta slag ha sannolikt kommit österifrån, kanske ända från de östliga medelhavsländerna, där glaspärlor tillverkats sedan årtusendena närmast före Kr. f. I varje fall uppträder

typen ej sällan i ryskt fornsaksmaterial, medan den däremot icke tycks vara vanlig i Västeuropa.

I Sigtuna liksom tidigare i Birka blandades östligt och västligt material. Ifråga om västliga glasprodukter ha här redan omnämnts fingerringar; man kan tillägga pärlor som fig. 30—31 med endast en löst fastsmält gul resp. vit glastråd (om förstnämnda pärla haft tråden lagd i spiral eller om den omgivit pärlan i var för sig fria ringar låter sig icke bestämmas av detta fragment) — liknande äro tidigare funna i Sigtuna [22] och förekomma bl. a. också i Svarta jorden på Björkö, däremot icke i gravarna på ön — vidare små klargröna pärlor med utstående, enfärgat gula ögon, fig. 32—33 (den gröna färgen i dessa och pärlorna fig. 40—42 är av samma nyans som i glasfingerringarna), mosaikpärlor som fig. 24 med ett oregelbundet mönster av glasstycken i gult, rött, vitt och brunt, samt guldfoliepärlor, antingen små och runda som fig. 37 eller de för 1000-talet mera karakteristiska, närmast tunnformiga som fig. 36. De sistnämnda imitera riktiga guldpärlor, men att det är fråga om massproduktion visar det ofta vårdslösa utförandet, t. ex. att det guldblad, som smälts in mellan de båda glasskikten, endast täcker en del av omkretsen eller är snett anbragt. Kanske var det också ett dekadanstecken — detta slags pärlor hade vid medeltidens början en nära tusenårig tradition.

Därmed är innehållet i denna samling presenterat. Flertalet föremål tillhöra, som av ovanstående framgått, 1000-talet, ett fåtal sträcka sig in på 12- och 1300-talen. Några direkt nya föremålstyper eller former uppvisar den icke, med undantag för den pilspetsformade nålen. Som en komplettering till tidigare kända sigtunafynd är den dock av stort värde. Man får hoppas, att flera jordfynd från det äldsta Sigtuna, som nu befinna sig i privat ägo, skola få bli kända för den forskning, som på sitt program har klarläggandet av stadens medeltida liv.

[1] Se *E. Floderus*, Sigtuna, Sveriges äldsta medeltidsstad, Sthlm 1941, och där anförd litteratur.

[2] *K. A. Wilde*, Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934, Stettin 1934, s. 67 ff.

[3] *W. Pleyte*, Nederlandsche Oudheden, Friesland, Leiden 1877, Pl. XIII: 13 och text s. 51. Dateringen torde dock vara något osäker, eftersom platsen av allt att döma icke är sakkunnigt undersökt. — En enkelhelkam med högt överstycke förekommer i Svarta jordmaterialet från Björkö (SHM inv. 5208), men har synbarligen icke något samband med den kamtyp, som senare utbildades i Sigtuna. Dess överparti är starkt insvängt och krönt av två från varandra vända djurhuvuden (älg?) på långa böjda halsar med markerad man. Likheten med överstycken till hängen från ryskt område (Perm), jfr *J. R. Aspelin*, Les antiquités du Nord Finno-Ougrien, Helsingfors 1877, s. 155, fig. 698, gör troligt, att birkakammen efterbildar ett dylikt (jfr det kamformade bronshänget med högt överstycke, *H. Arbman*, Birka I, Die Gräber, Sthlm 1940—43, Taf. 100: 2).

[4] För Sigtuna, se *J. E. Anderbjörk*, Sigtunagrävningar sommaren 1935, i Upplands Fornminnesförenings Tidskrift XLV, Uppsala 1937, s. 300; för Lund, se *R. Blomqvist*, Kammar från Lunds medeltid, i Kulturen, En årsbok 1942, s. 133 ff.

[5] Följande exempel på dubbelkammar med horisontallist i uppsvenska gravfynd från denna tid kunna nämnas (fullständighet avses icke): SHM 12143 och 13320 [sistn. dep. i Uppsala Universitets museum för nord. fornsaker] från Nedre Sävja, Danmark sn, Uppland (brand- och skelettgravar), 17054 från Tureberg, Sollentuna sn, Uppland (skelettgrav, orienterad V—Ö, med bl. a. fragment av silvermynt, präglat trol. för Sven Estridsson 1047—1076), 18158: 1—2 från Örsundsbro, Fröslunda sn, Uppland (skelettgravar m. bl. a. bronssölja som *H. Arbman*, Bidrag till kännedomen om det äldsta Sigtuna, i Fornvännen 1926, s. 184 fig. 131), 21952: 42 från Ärsta, Österhaninge sn, Södermanland (brandgrav), 22098 från Tomtebo, Funbo sn, Uppland (brandgrav). — Jfr dubbelkammen med profilerat mittparti från Tuna i Alsike, *T. J. Arne*, Das Bootgräberfeld von Tuna in Alsike, Sthlm 1934, Taf. XIV: 10; graven (VIII) dateras s. 71 till 1000—1050.

[6] *O. v. Friesen*, Runorna i Sverige, Uppsala 1928, s. 57 f.

[7] *R. Blomqvist*, a. a. bild 53.

[8] En fragmentarisk dubbelkam med smala, oornerade skenor, fästade med bronsnitar, är funnen i en grav i Gamla Uppsala sn, SHM inv. 23316: 83, som i övrigt innehöll bl. a. ett lerkärl med uppstående hankfästen, som *H. Arbman*, Birka I, Taf. 248: 5, en typ som torde tillhöra 900-talets förra hälft och mitt. — En kraftig dubbelkam med streckornerad mittskena finns bland fynden från Svarta jorden på Björkö, se *Hj. Stolpe*, Björkö i Mälaren, En vägledning för besökande, Sthlm 1888, s. 10 fig. 2.

[9] *H. Jahnkuhn*, Die Ausgrabungen in Haithabu (1937—1939), Berlin 1943, s. 139 ff.

[10] Beträffande runstenar med ormhuvuden se *O. v. Friesen*, a. a. exempelvis s. 68

(Vårdsätra-stenen, S om Uppsala, där f. ö. även en höftspiral med därifrån utgående tofsliknande fot återfinnes). — Ang. bennålen från Themsen, se British Museum, A Guide to the Anglo-Saxon and Foreign Teutonic Antiquities etc, London 1923, s. 113 fig. 140.

[11] *H. Arbman*, a. a. Taf. 154: 1—6, 155: 1—2; *Hj. Stolpe*, Sur les découvertes faites dans l'île de Björkö, i Congrès international d'anthropologie & d'archéologie préhistoriques, Compte rendu, Sthlm 1874, s. 634. — *T. J. Arne*, a. a. Taf. I: 10 och XVIII: 3, text s. 57 f.

[12] Skeden har i SHM inv. 17041 a (avbildad i Fornvännen 1923, Tillväxten s. 59 fig. 11). — Jfr *H. Arbman*, a. a. Taf. 151: 3 och 8. Ett exemplar från Svarta jorden på Björkö har inv. 13734.

[13] *S. Grieg*, Middelalderske Byfund fra Bergen og Oslo, Oslo 1933, s. 251.

[14] *H. Arbman*, a. a. Taf. 113: 17 o. flerst.

[15] *E. Floderus*, Några brons- och silversmedfynd från det äldsta Sigtuna, i Fornvännen 1928, s. 89 ff.

[16] Enligt benäget meddelande av antikvarien frih. C. R. af Ugglas.

[17] *E. Floderus*, a. a. s. 96 f.

[18] O. a. a. s. 101.

[19] *H. A(rbma)n*, Fingerringar av glas, i Situne Dei 1942, s. 89 ff.

[20] Enligt spec. vikten. Bestämningen har konservator Gillis Olson haft vänligheten utföra.

[21] SHM inv. 2351 (Högby tomt, Hemse sn, Gotland).

[22] *E. Floderus*, Sigtuna, s. 82.

Sigtunaklostrets byggnadshistoria klarlägges

När dominikanerklostret i Sigtuna vid reformationen övergavs och raserades för att lämna byggnadsmateriel till konungens byggnadsverksamhet försvann en institution, som i århundraden spelat en dominerande roll icke blott i Sigtuna utan i långt vidare kretsar. Man känner numera icke ens till omfattningen av klosterkomplexet med dess olika byggnader. När man började dryfta en planering av det område, som ligger mellan klosterdiket och Uppsalavägen, tog Sigtuna Fornhem därför initiativet till en undersökning av eventuella byggnadsrester inom detta område. Vid en preliminär undersökning sommaren 1944 visade det sig, att ett stort byggnadskomplex med en östvästlig länga sträckte sig från klosterdiket över Uppsalavägen och denna länga korsades av en nordsydlig. Då undersökningen ännu ej hunnit slutföras, kan man icke med säkerhet yttra sig om dessa byggnaders inbördes ålder, men av allt att döma tycks dock den nordsydliga längan ha varit den äldsta. Talrika fynd av profiltegel i och invid längorna visa, att de härstamma från klostrets tid och att de ingått i klosteranläggningen. Byggnaderna tillhöra tydligen 1200-talet.

Tyvärr har en del av den öst-västliga längan utan undersökning blivit fullständigt raserad vid vägbygge 1937, men genom det intresse stadens myndigheter visat — vid två tillfällen har stadsfullmäktige beviljat anslag på sammanlagt 2000 kronor — kommer utgrävningen att kunna fortsättas sommaren 1945 och föras så långt att ett under förhandenvarande förhållanden bästa möjliga resultat kan vinnas. En utförlig redogörelse för denna undersökning kommer att lämnas i Situne Dei.

I samband med planer på en utvidgning av kyrkogården söderut och anläggande av ett nytt gravkor har kyrkorådet infordrat yttrande från stadsplanenämnden och riksantikvarieämbetet. Ehuru dessa planer

ännu ej tagit fastare form har genom riksantikvarieämbetets försorg en preliminär undersökning av det berörda området företagits på kyrkorådets bekostnad. Det visade sig därvid att praktiskt taget hela den trädunge, som ligger strax söder om kyrkogården, var belamrad med byggnadsrester från klosterbyggnader. Vid undersökningen påträffades dessutom bl. a. södra klosterlängans omfattningsmur, som löpte praktiskt taget parallellt med kyrkogårdsstaketet. Därifrån utgick åt söder två sekundära byggnadskroppar av ännu icke känd karaktär. Även längre söderut på det öppna fältet iakttogos byggnadsrester i starkt raserat skick, förmodligen spår av klostrets ekonomibyggnader.

Endast en fortsatt undersökning av området kan giva närmare besked om dessa byggnaders karaktär och omfattning. Man får hoppas att vederbörande myndigheter lämna medel till slutförande av denna undersökning, som skulle kunna utgöra en första etapp i en fullständig utgrävning och konservering av lämningarna efter hela klosterkomplexet.

Wilhelm Holmqvist.

Wollin

Av HOLGER ARBMAN

Oder bildar vid sitt utlopp i Östersjön tre armar. På västra stranden av den östligaste flodarmen, Dievenow-Strom, ligger staden Wollin, fig. 1. Det är de tyska medeltidsförfattarnas Jumne, de nordiska sagornas Jomsborg, vendernas Julin samt även folksagans Vineta. Jumne latiniserades till Jumneta, blev genom ett skrivfel någon gång på 1100-talet Vimneta och därifrån var steget till Vineta ej långt.[1]

I äldre källor möta vi flera gånger Wollin under dessa namn, men i regel få vi en mängd fantastiska uppgifter om staden och fästet, om jomsvikingarnas beryktade borg där alla kvinnor voro portförbjudna, om den stora staden med hamnen som kunde spärras av, om dess makt och rikedom. Säkert är i varje fall att Wollin under äldre medeltiden var en betydande handelsstad. För att man skulle få ett klart begrepp om dess äldre historia uppgjorde Pommersches Landesmuseum i Stettin omkring 1930 ett omfattande program för utgrävningar i staden och dess närhet. År 1934 inleddes dessa forskningar med en undersökning på stadens torg, sedan fortsatte arbetet på skilda punkter till 1940. Resultaten av dessa utgrävningar äro ännu endast i mycket begränsad omfattning publicerade,[2] men de visa klart, att Wollin under äldre medeltiden, samtidigt med Sigtunas högkonjunktur, var en synnerligen betydande stad, och överensstämmelserna mellan fynden från de båda platserna äro så stora, att man måste anse att handelsförbindelser förekommit dem emellan.

Den nuvarande staden Wollin vilar på mäktiga kulturlager av samma beskaffenhet som Sigtunas s. k. Svarta jord. På vissa håll äro de ända till ca 9 meter djupa. Norr om staden ligger Mühlenberg, fig. 2, en sandås med rester av en betydande bosättning från äldre

medeltid och ett stort gravfält med låga högar och gravar under flat mark. Stora partier av detta gravfält ha försvunnit i ett väldigt grustag, endast en del av det har undersökts. Det är dels skelettgravar, dels brandgravar, de förra äldre och sträckande sig fram åtminstone in i 1000-talet.

Sydöst om Mühlenberg ned mot Dievenow ligga resterna av en befästning, Silberberg, en vall uppbyggd av torv och jord, nu till stor del bortodlad. Söder om staden är Galgenberg beläget, den forntida galgbacken, där även ett höggravfält förekommer, men de tidigare undersökningar, som företagits inom detta område, lämna icke några säkra upplysningar om gravarnas karaktär.

Om stadens rikedom under äldre tider vittna de talrika silverskatter, som påträffats i och omkring Wollin. Troligen hänför sig namnet Silberberg, som är belagt så tidigt som 1374,[3] till denna skatteförekomst. Man känner för närvarande ej mindre än 12 skatter från detta område, därav 11 påträffade mellan 1654 och 1824, men de flesta ha blivit skingrade och ej närmare bestämts. Man vet blott att de huvudsakligen innehållit arabiska mynt.[4] År 1882 påträffades vid Silberberg en stor skatt, som har slutmynt för markgreven Bruno III av Friesland (1038—57) och kejsar Henrik III (1017—56); den bör därför vara nedlagd omkring mitten av 1000-talet.

Bebyggelsen i och omkring Wollin kan efter kulturlagrens utsträckning beräknas ha omfattat ungefär 50 har under äldre medeltid. Man måste dock härvid räkna med den möjligheten, att bebyggelsen ej samtidigt haft denna stora utsträckning. Till 1936 hade ca 1000 kvm av kulturlagren blivit undersökta. Det första schaktet, som togs upp på stadens nuvarande torg, mätte endast 160 kvm; kulturlagren voro här i det närmaste 9 m djupa.

Vid denna undersökning[5] kunde man urskilja icke mindre än 15 skikt, som i regel avgränsas genom brandlager, bildade vid eldsvådor. Skikten markera stora om- och nybyggnader i staden. Ofta har endast en provisorisk röjning företagits innan man började nybygget; nedre delen av de gamla husen lämnades därför stundom kvar i sitt ursprungliga läge. I vissa fall, bl. a. skikt 5, kan man se att en så våldsam eldsvåda gått fram, att man då ej ens hade tid att bärga mycket av sin egendom, vilket de talrika fynden visa.

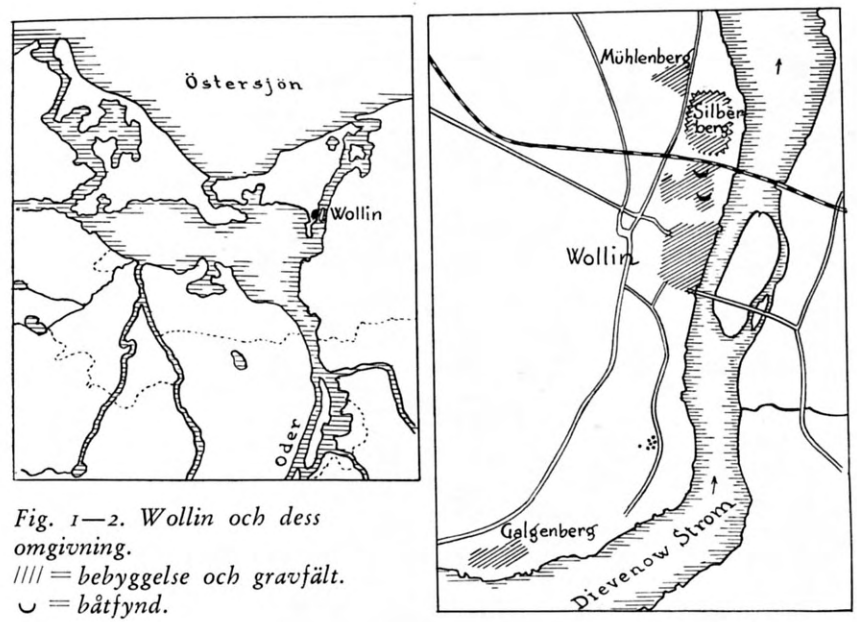

Fig. 1—2. Wollin och dess omgivning.
//// = bebyggelse och gravfält.
∪ = båtfynd.

Efter byggnadslämningarna har man uppdelat kulturlagren i tre skeden, som tydligt markera olika perioder i stadens historia, fig. 3.

I (skikt 1—5). I de äldsta skikten förekommer uteslutande en byggnadskonstruktion, som tyska forskare kallat »Rahmenbau», d. v. s. husens väggar bestå av liggande plankor, de nedersta lagda direkt på marken, ibland i en utgrävd ränna; de hållas i läge av neddrivna pålar; i hörnen stå plankorna stumt mot varandra. Det är möjligt att de högre upp belägna plankorna i hörnen varit förbundna med varandra, men hittills ha endast det nedersta skiftet av dessa väggar påträffats. Stundom förekomma dubbla väggar ca 10 cm från varandra och mellan dessa en fyllning av mossa, jord e. dyl. Från skikt 3 förekommer vid sidan av Rahmenbau även stavkonstruktioner, stående i marken neddrivna plankor, tätt intill varandra och utan nåt; inga hörnförband förekomma.

Husen voro under denna första period medelstora och mellan dem funnos smala gator, belagda med bräder i gatans längdriktning.

Efter den stora brandkatastrofen, som markeras av brandlagret över

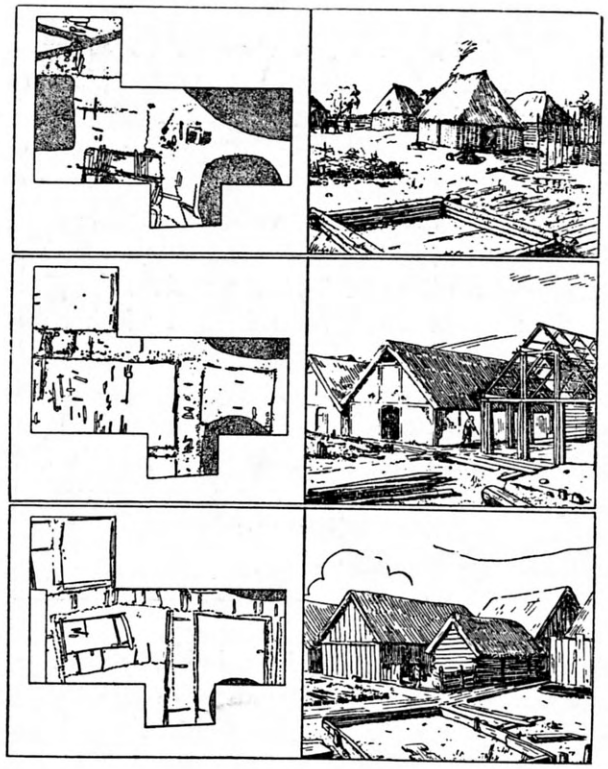

Fig. 3. Byggnadsrester och Wildes rekonstruktioner av husen.

skikt 5, förekomma i skikt 6—7 en egendomlig typ av hus, vilka närmast kunna betecknas som en variant av Rahmenbau och som närmast utgör en övergångsform till den följande periodens byggnadsskick.

II (skikt 8—12). Under denna tid finner man en ny hustyp, tyskarnas »Pfostenbau». Taket uppbars av direkt i marken neddrivna stolpar (Pfosten), i regel av trekantkluvet virke, vilka i synnerhet i hörnen anbragtes tillsammans i stort antal, för att man skulle få ett stadigare stöd för taket. Väggarna mellan stolparna eller stolpgrupperna bestodo av liggande plankor, vilka liksom ifråga om »Rahmenbau» höllos i

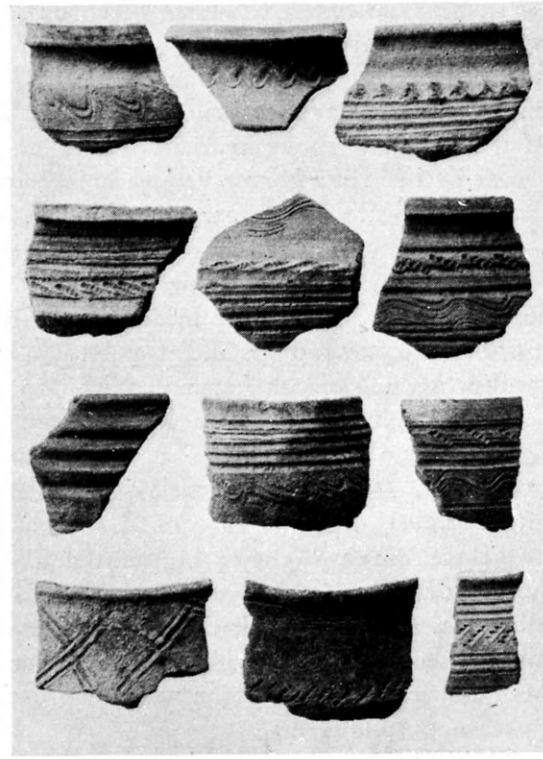

Fig. 4. Keramik från Wollin.

läge av pålar, som drivits ned omväxlande innanför och utanför plankorna. En gång ha plankorna bevarats i tre skift. Dessutom förekommo även väggar av risflätning mellan de resta pålarna.

Husen voro nu stora hallar, gatorna trånga, belagda med längsgående virke. Indelningen av staden tycks i stort sett ha hållit sig åtminstone inom det undersökta området; gatorna ha samma riktning även om mindre förskjutningar förekommit. Man måste förmodligen räkna med en bestämd planering av detta område från början.

III (skikt 13—15). Vid övergången mellan skikt 12 och 13 inträffade en stor förändring i stadens utseende, vilket tydligt kan iakttagas i

de framgrävda resterna. Husen blevo nu små, lågo oregelbundet och byggdes av liggande stockar, »Blockbau», en primitiv knuttimring. Vid sidan härav förekom ännu hus med flätverksväggar. Staden hade antagit karaktär av stor bondeby. Därmed förändrades även gatorna. Man har funnit en av tvärgående stockar lagd kavelbro, som motsvarar de i slaviska borgar vanliga anläggningarna; byggnaderna ligga friare än tidigare, kavelbroarna äro bredare än gränderna mellan husen i den äldre staden.

Fynden från dessa utgrävningar, som lämna ett synnerligen betydelsefullt tillskott till den äldre medeltidens nordiska historia och kulturhistoria, äro ännu ofullständigt publicerade; endast två grupper av fynden, keramiken och kammaterialet, äro genomarbetade.

För keramiken har Wilde kunnat uppställa följande schema (jfr fig. 4):

Skede I. Dels s. k. »mittelslavische Ware», handgjorda, tämligen grova lerkärl, ofta mer eller mindre dubbelkoniska, med ornamentik av sicksack-linjer, våglinjer, horisontella linjer eller varianter av dessa former ovanför den i regel väl markerade bukkanten; mynningen i allmänhet något utåtböjd; dels en något finare vara, rundade lerkärl med inåtböjd mynning, vilka betraktats som en speciell Wollin-vara. Man kan icke iakttaga någon utveckling under detta skede, keramiken dyker upp fullt färdig.

Skede II. Under denna tid finner man en betydligt mer fulländad keramik. Dels är det en vidareutbildning av den gamla Wollin-varan, dels höga, nästan äggformade lerkärl, som anses vara av en preussisk typ och dels stora, bikoniska lerkärl, ofta med pålagda, ornerade vulster samt över huvud taget rik ornamentik, fig. 5. Drejningen har nu införts, men den stod ännu på ett primitivt stadium. I dessa stora dubbelkoniska kärl med pålagda lister får man sannolikt räkna med ett inflytande från tysk keramik.[6]

Skede III. Keramiken är nu den väl arbetade s. k. »spätslavische Ware», fint drejade lerkärl, ofta med våglinjemönster, av nya former mer slutna än tidigare, ofta med rak, hög hals. Som en nyhet tillkomma flata vida skålar.

För kammaterialet får Wilde följande gruppering:

Skede I. Enkelsidiga kammar med en ornamentik av varandra kor-

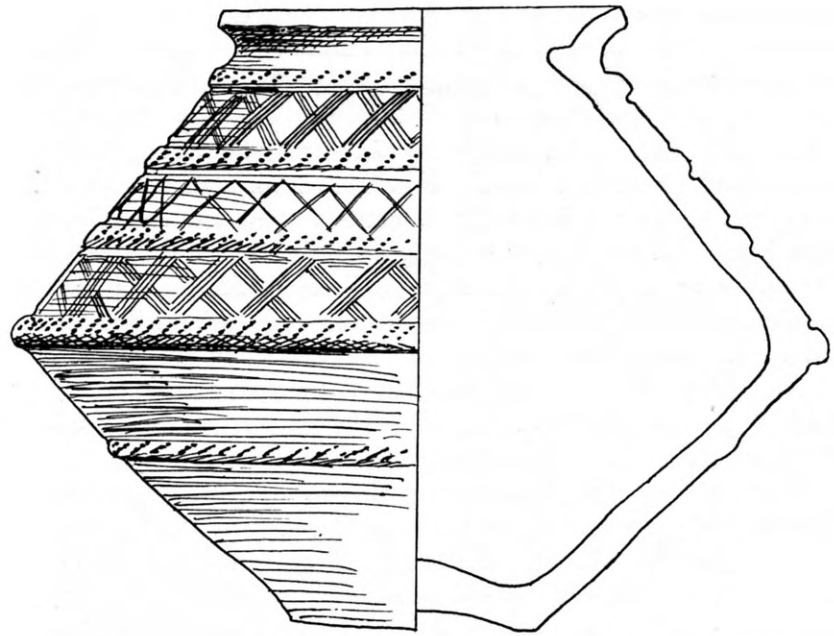

Fig. 5. Rekonstruktion av ett dubbelkoniskt lerkärl (enligt Wilde).

sande linjer, rundade skenor, en typ som är vanlig i Skandinavien under 900-talet. I ett exemplar förekommer en kam med flata skenor av den typ, som dateras till 800-talet. Även kamfodral förekomma.

Skede II. Enstaka kammar av samma typ som under föregående skede, men långkammarna med avplattade skenor inkomma nu.[7] Kamfodral och enstaka korta kammar med ändstycken, som dekorativt skjuta upp över rygglinjen påträffas också.

Skede III. De gamla typerna leva ännu kvar, men vid sidan av dessa förekomma ofta långa kammar med uppskjutande ändstycken.

Dubbelkammar synas vara sällsynta i Wollinfynden. Wilde har icke tagit med dem i sitt schema, men på andra avbildningar förekomma två stycken, en gjord av ett stycke, en sammanfogad med platta skenor.

Utom dessa fyndgrupper föreligga ett stort antal föremål, som förlorats, tappats bort eller icke kunnat räddas, då de talrika eldsvådorna

härjade staden eller då den plundrades. Det är föremål av samma karaktär, som man finner i de mellansvenska städerna från denna tid, Birka och Sigtunaknivar, pilspetsar, sporrar, bennålar, bjällror, laggkärl, skodon, smycken av bärnsten, sländtrissor och mycket annat.

Den norr om Wollin belägna befästningen, Silberberg, har också undersökts.[8] Genom en karta från 1828 var den nu till stora delar försvunna vallen väl känd före undersökningen, som började 1934. Man kan få ett ganska gott begrepp om vallen och dess konstruktion, däremot vet man ej om den sträckt sig i en halvcirkel ned mot strömmen, som fallet är med halvkretsvallarna kring Hedeby och Birka, eller om det varit en sluten ringvall.

Vid undersökningen framgick tydligt, att man kan urskilja fyra skeden i vallens historia, vilket dock icke behöver innebära att större förändringar ägde rum var gång ombyggnad företogs.

Vall I. Vallen uppbyggd av torv och sand och grus, på utsidan försedd med en vallgrav. Utsidan har förmodligen varit klädd med torvor. Vid dess fot fann man en rad stolphål; en anordning har här tydligen funnits för att vallen ej skulle glida ned. Längs insidan löpte en dubbel rad stora stolphål, vilka man förklarat som märken efter en kasemattartad gång.

Vall II. En mindre förstärkning efter ett ras.

Vall III och IV. Påbyggnader och reparationer.

För dateringen av de olika skikten i Wollin och för vallen är man mycket illa ställd. Endast ett mynt är funnet vid skiktgrävningen på torget och keramiken kan knappast tillfredsställande tidsfästas; man vet icke ens när den s. k. mellanslaviska keramiken först uppträder. I regel har man ansett att den var fullt utbildad omkring 800,[9] en datering som dock icke är hållbar. Man har även velat göra den äldre,[10] liksom man också velat lägga fram den i tiden till omkring 900.[11] Då man här saknar fasta hållpunkter, måste man försöka datera kammarna.

Det är tydligt att den äldsta gruppen ligger på 900-talet och Wildes datering av Wollins anläggande till omkring 900 får säkerligen godtagas. Att en kam av 800-talstyp förekommer rubbar icke detta datum. Framåt i tiden ställer det sig annorlunda.

Den senslaviska keramiken är fullt utbildad omkring år 1000 och förändras sedan icke mycket. Kammarna äro i regel stora enkelkammar av

den typ, som förekommer i Sigtuna redan i de understa skikten av kulturlagret.[12] Det är en märkligt sen datering Wilde fått på dessa kammar; de skulle sträcka sig fram till 1200-talets mitt. Man bör särskilt lägga märke till att dubbelkammarna praktiskt taget saknas och att det inte förekommer en enda med de halvmånformiga, dubbla avslutningarna, som äro så vanliga i svenska fynd från slutet av 1100-talet och början av 1200-talet.[13] Då de förekomma i tyska fynd, t. ex. från den närbelägna fästningen Zantoch,[14] ligger det nära till hands att Wildes skede III i Wollin slutar innan dessa kammar komma i bruk under 1100-talets senare del. Därmed stämmer även det förhållandet, att de vida skålarna, som ha direkta paralleller bl. a. i Maglarpfyndet i Skåne,[15] komma in här.

Wildes sena datering av skede III med begynnelse omkring 1180 är baserad på ett försök att sammanställa brandskikten i staden med historiska tilldragelser. Han får följande schema:

Skede I	Harald Blåtand dör i Jumne omkring 980. Danska tåg mot Wollin 1030 och 1043.
Skede II	Danska härjningar 1090 och 1098. Otto av Bamberg i Wollin 1124/25 och 1128. Wollin biskopssäte (stadfäst av påven 1140).
Skede III	Danska härjningar 1170, 1177 och 1184. Biskopssätet flyttades från Wollin till Cammin 1188. Den tyska stadens grundande (känd 1279).

De skrivna källor man har för Wollins historia giva oss endast sporadiska uppgifter. De viktigaste äro följande. Adam av Bremen, som själv icke närmare kände Jumne (Wollin), skildrar den i sin omkring 1070 skrivna hamburgska kyrkohistoria som en betydande stad, vilken ofta besöktes av de runt om boende barbarerna och grekerna. Till Jumne flydde enligt Adam den danske konungen Harald Gormsson (Blåtand) sedan han besegrats av sin son Sven Tveskägg och dog där. Enligt ett scholion (ett tillägg från omkr. 1100) hos Adam skulle Magnus den gode ha förstört staden. Åren 1124/25 och 1128 besökte ärkebiskopen Otto av Bamberg, Pommerns apostel, på sina två missionsresor staden, som hertig Boleslav III av Polen 1122 hade lagt under

sig med svärd och eld. År 1140 blir Wollin biskopssäte, 1188 flyttas det till Cammin. Enligt Saxo Grammaticus danska krönika företog Valdemar I tre härtåg mot Wollin. Dessutom komma uppgifter i de isländska sagorna, men de innehålla huvudsakligen fantastiska berättelser om vikingafästet Jomsborg.

Adam av Bremens uppgift att staden var omgiven av barbarer och greker betyder enligt den tidens språkbruk nordbor och ryssar. Adam tillägger att staden är den största i Europa och i staden bo slaver och andra folk, greker och barbarer. Slaver betecknar väl här närmast vender.

Det arkeologiska materialet från Wollin visar åtminstone delvis en utpräglat germansk karaktär. Det gäller fynden, ehuru det många gånger kan vara svårt att avgöra vad som är germanskt och vad som är slaviskt, det gäller den av sand och grästorvor uppbyggda vallen och husen under stadens två första skeden, medan de knuttimrade husen är den vanliga slaviska byggnadsformen. Man bör dock observera en uppgift i Helmolds slaviska krönika från 1160-talet,[16] att kustslaverna — slaverna vid Östersjöns kust — hade hus med risflätade väggar. Det är förmodligen genom inflytande från germanerna de tagit upp denna konstruktion, men så begränsad vår kunskap ännu är om dessa tiders arkitektur, böra vi vara försiktiga, då vi försöka att med ledning av byggnadsrester bestämma det folkslag, som varit bärare av en kultur.

I Mecklenburg låg en handelsstad Reric,[17] vars befolkning var germansk, tydligen en sorts nordisk frihamn eller fristad vid Östersjöns sydkust. Då det i ortnamn på denna kust förekomma tydliga nordiska namn,[18] t. ex. Jasmund på Rügen med ett slaviskt J före det nordiska Asmundr, ligger det nära till hands att betrakta Wollin som en från början nordisk fristad motsvarande Reric.

Troligen förlorade staden sin frihet under slutet av 900-talet då den polska hertigen bemäktigade sig Pommern, som han dock endast innehade en kortare tid. Wollins ställning under senare skeden är okänd, förmodligen lydde staden under de pommerska hertigarna. Under Otto av Bambergs missionsresa 1124/5 var den uppenbarligen åter i den polska hertigens händer; den hade tydligen erövrats 1122. Efter denna tid tycks den bli allt mer slavisk till dess att den slutligen blir

tysk. Man får alltså i stort sett fram följande utveckling i förhållande till kulturlagren.

Skede I. Germansk fristad från 900 till 900-talets slut.

Skede II. Starkare slaviskt betonad befolkning, först under polsk överhöghet, senare under pommersk. 900-talets slut till omkring 1122.

Skede III. Slavisk stad under polsk överhöghet, efter 1122.

Det är självklart att felkällorna äro talrika och att detta endast kan vara ett försök att i stora drag linjera upp stadens historia; fortsatta utgrävningar komma förmodligen att giva bättre möjligheter till datering av kulturlagren och en därmed måhända följande korrigering av dessa antaganden.

Hur därmed än förhåller sig har Wollin intagit en framträdande plats i Östersjöhandeln under vikingatidens slut och medeltidens första århundraden. Den förnämliga slaviska keramiken från dessa trakter har troligen exporterats till Norden och man ställer sig den frågan, om ej en del av de skärvor man finner i Sigtuna och på andra håll i Sverige härröra från lerkärl, som utskeppats från dessa trakter av Nordtyskland. I varje fall få vi tänka oss att skepp från Wollin först ankrade vid Birka och senare, då denna stad spelat ut sin roll, vid bryggorna i Sigtuna.

NOTER

[1] *J. Steenstrup*, Venderne og de danske før Valdemar den stores tid, i Inbydelseskrift til Kjøbenhavns univ. aarsfest 1900. Allmän sammanfattning *R. Burkhardt*, Die Jagd nach Vineta, Swinemünde 1935.

[2] *O. Kunkel* und *K. A. Wilde*, Wollin. 5 Jahre Grabung auf dem Boden der wikingerzeitlichen Grossiedelung am Dievenowstrom 1934—1939/40, Stettin 1941, *K. A. Wilde*, Zum Stand der Wollin-Forschung, i Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit 1940, sid. 200 ff., — *Ds.*, Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934, Stettin 1939, — *Ds.*, Der Stand der Wall-Untersuchung auf dem Silberberg bei Wollin, i Mitteil. aus dem vorgeschichtl. Seminar der Universität Greifswald 11—12 (1940), sid. 187 ff. — *H. Reich*, Die Säugtierfunde der Ausgrabung Wollin 1934 und ihre kulturgeschichtl. Bedeutung, i Nachrichtenblatt 1937, sid. 2 ff.

[3] *Kunkel* und *Wilde*, Wollin sid. 18.

[4] *W. Petsch*, Die vorgeschichtlichen Münzfunde Pommerns, i Mitteil. aus den Samml. vorgeschichtl. Altertümer d. Univ. Greifswald V, 1931, sid. 35. — Hos Petsch äro samtliga myntfynd från Wollin sammanställda.

[5] Utförlig redogörelse hos *Wilde*, Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934.

[6] *H. Arbman*, Schweden und das karolingische Reich, 1937, sid. 113.

[7] *R. Blomqvist*, Kammar från Lunds medeltid, i Kulturen 1942, fig. 17—20.

[8] *Wilde*, Der Stand der Wall-Forschung auf dem Silberberg bei Wollin, 1940.

[9] *C. Schuchardt*, Slavische Scherben aus dem Jahre 810, i Festschrift für Bezzenberger 1921, sid. 140.

[10] *W. Unverzagt*, Zantoch eine Burg im deutschen Osten, Leipzig 1936, sid. 129.

[11] Jfr *B. Frh. v. Richthofen*, Gibt es slavische Gefässe und Topfscherben unter den Funden von Haithabu?, i Festschr. zur Hundertjahrfeier des Museums vorgeschichtl. Altertümer in Kiel, 1936, sid. 109 ff. och *Wilde*, Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934 med en finare indelning av keramiken och ett avskaffande av det något diffusa begreppet »mittelslavische Ware».

[12] *H. Arbman*, Bidrag till kännedomen om det äldsta Sigtuna, i Fornvännen 1926, sid. 173, fig. 122.

[13] *Blomqvist*, a. a. fig. 57.

[14] *Unverzagt*, Zantoch, Taf. VIII: 8 från borgen 2—5 som dateras till 1000—1100-talet.

[15] *H. Arbman*, En medeltida by vid Albäcksborg i Maglarps socken, Skåne, i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1939, sid. 30 f.

[16] Helmoldi Chronica Slavorum, ed. Schmeidler i Script. rerum Germ. in usum scholarum, Lib. II (13): Sed nec in construendis edificiis operosi sunt, quin pocius casas de virgultis contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates et pluvias.

[17] Se *Steenstrup* a. a.

[18] *M. Vasmer*, Beiträge zur slavischen Altertumskunde, i Zeitschr. f. slavische Philologie, Bd VI, 1929, sid. 151 ff.

Sigtuna Fornhems verksamhet 1943

Då frågan om nybygge för Fornhemmets samlingar alltjämt måste ställas på framtiden har styrelsen liksom under de senaste åren inriktat sig på att låta reparera och underhålla den nuvarande byggnaden. Utom en del smärre reparationer av fastigheten ha även vissa omordningar i samlingarna företagits.

Under docent Holmqvists ledning har Fornhemmet låtit företaga en undersökning i samband med att rester av en stengrund påträffades i kvarteret Professorn. Någon närmare datering av husgrunden erhölls ej, den tillhör förmodligen nyare tid. Däremot voro en del av fynden av intresse bl. a. keramik från äldre medeltid, en vikt från 1000-talet, en vågbalans och kammar. Fynden ha med Riksantikvarieämbetets tillstånd införlivats med Fornhemmets samlingar.

Nyförvärven till samlingarna bestå i övrigt huvudsakligen av jordfynd från staden, däribland några arkitekturfragment av sten. Genom byte med Fornhemmets årsskrift och genom inköp ha dessutom ett antal tidskrifter och böcker erhållits. Häradshövding Aspegren har såsom gåva till Fornhemmets arkiv överlämnat sina betydelsefulla utredningar och anteckningar om Sigtunagårdarnas historia.

Av Sigtuna stad har Fornhemmet erhållit ett anslag på 300 kronor, av Stockholms läns landsting på 250 kronor. Fornhemmets balansräkning per 31 dec. 1943 har fastställts till 33.788: 69 kronor.

Till alla dem, enskilda personer, företag och officiella institutioner, som biträtt Fornhemmet i dess strävan att bevara Sigtuna gamla kultur och för en större allmänhet levandegöra stadens historia, ber Fornhemmets styrelse att få uttala sitt varma tack.

Sigtuna den 15 december 1944

HARRY CULLBERG

Holger Arbman

Fornhemmets styrelse har under året bestått av:

Rektor Harry Cullberg, ordf.; Docent Holger Arbman, sekr.; v. Häradshövding Lennart Aspegren, kassaförvaltare; Rektor Holger Bergwall; Docent Wilhelm Holmqvist.

Stiftelsen Sigtuna Fornhems medlemmar

STÄNDIGA MEDLEMMAR

Fil. dr. Sune Ambrosiani, Stockholm
Rektor Holger Bergwall, Sigtuna
Rektor Harry Cullberg, Sigtuna
Ärkebiskop Erling Eidem, Uppsala
Direktör Gunnar Engberg, Göteborg
Advokat G. Grönberg, Stockholm
Bruksdisponent K. F. Göransson, Sandviken
Fru Rut Hoffner-Björklund, Sigtuna
Friherre C. G. Langenskiöld, Erikssunds säteri, Sigtuna
Med. dr. Einar Ljunggren, Sollefteå
Provinsialläkare Bengt Mannerfelt, Sigtuna
Sigtunaskolans Aktiebolag, Sigtuna
Direktör And. Smith, Stockholm
Herr And. Smith j:r, Stockholm
Kapten Sven Sondén, Sigtuna
Professor Ludvig Stavenow, Uppsala
Ingenjör Birger Tufvasson, Sigtuna

ÅRSMEDLEMMAR

Rådman Adrian Ahlqvist, Sigtuna
Köpman Erik Ahlqvist, Sigtuna
Fil. lic. Henrik Alm, Stockholm
Fil. lic. Carl Alstermark, Sigtuna
Fröken G. Ambrosius, Sigtuna
Docent Holger Arbman, Stockholm
Fröken Greta Arwedsson, Sigtuna
Docent Greta Arwidsson, Uppsala
Vice häradsh. Lennart Aspegren, Sigtuna
Fil. lic. I. Atterman, Stockholm
Fröken G. Bergelmer, Sigtuna
Apotekare G. Bergström, Stuvsta
Biskop Manfred Björkquist, Stockholm
Fil. dr. Ragnar Blomqvist, Lund
Civilingenjör Lars Blume, Sigtuna
Godsägare Tobias Carlsson, Sävsjö
Köpman E. V. Christensén, Sigtuna
Musikdirektör Louis Condé, Sigtuna
Fru Birgitta Curman, Rotebro
Borgmästare Gustaf Dahl, Sigtuna
Notarie A. Drake, Stockholm
Redogörare Carl Edhborg, Venngarn, Sigtuna
Biografägare F. W. Eriksson, Äppelviken
Fröken Lisa Eriksson, Sigtuna
Friherre R. von Essen, Signesberg, Bro
Antikvarie Erik Floderus, Stockholm
Ungdomssekreterare Svea Forsman, Sigtuna
Byggnadsingenjör Sture Forss, Stockholm
Droskägare D. Fredriksson, Sigtuna
Fil. mag. S. Fridén, Sigtuna
Fil. lic. Mårten Fryklund, Sigtuna
Herr H. Fyrberg, Stockholm
F. d. rektor Einar Gauffin, Sigtuna
Överingenjör A. Gumaelius, Sigtuna
Rörläggare Ernst Gustavsson, Sigtuna
Fil. mag. Folke Haldén, Sigtuna

Disponent Frithiof Hammar, Sala
Fröken Sigrid Hartman, Sigtuna
Fru Gunhild Hazelius, Sigtuna
Lektor Rolf Hillman, Sigtuna
Revisor Nils Holmer, Sigtuna
Fil. mag. Gunnar Holmquist, Sigtuna
Docent Wilhelm Holmqvist, Stockholm
Köpman Elias Hult, Sigtuna
Folkskollärare H. Hörner, Uppsala
Teol. dr. Axel Ihrmark, Sigtuna
Fil. dr. Otto Janse, Stockholm
Källarmästare Arne Johansson, Sigtuna
Lektor Gösta Johnson, Sigtuna
Apotekare Nils Johnson, Sigtuna
Kalmar Stadsbibliotek, Kalmar
Köpman Manne Karlsson, Sigtuna
Fröken Elsa Kjederqvist, Sigtuna
Intendent Sven T. Kjellberg, Lund
Rådman J. Kyhle, Sigtuna
Med. dr. T. Larsén, Örebro
Kamrer K. W. Larsson, Sigtuna
Fru Maria Laurell, Sigtuna
Rådman E. H. Ledin, Sigtuna
Fil. mag. Tor Levin, Sigtuna
Disponent Ernfrid Lindberg, Sigtuna
Lektor Folke Linder, Sigtuna
Professor Andreas Lindblom, Stockholm
Fil. mag. Folke Hj. Lindskog, Sigtuna
Fil. kand. Erik B. Lundberg, Stockholm
Fil. lic. Thorsten Lundvall, Sigtuna
Direktör John Lönnberg, Venngarn, Sigtuna
Kammarherre F. von Mecklenburg, Högsjö
Köpman Nils Moberg, Sigtuna
Major Y. Nordenskjöld, Sigtuna
Fil. mag. Olle Nordström, Sigtuna
Trädgårdsmästare O. Pettersson, Sigtuna
Fabrikör R. J. Pettersson, Sigtuna
Plåtslagaremästare M. A. Pettersson, Väddö
Fröken Märta Redlund, Stockholm
Ingenjör Hugo V. Roberts, Lidingö
Byggmästare Harry Schedin, Sigtuna
Installatör G. Skogfeldt, Sigtuna
Stiftelsen Landsbiblioteket, Linköping
Författaren Sven Stolpe, Valåsen
Med. dr. C. G. Sundell, Grängesberg
Tjänsteman Sone S:son Svanlund, Stockholm
Landsantikvarie N. Sundquist, Uppsala
Svenska Kyrkans Lekmannaskola, Sigtuna
Lektor Gösta Säflund, Sigtuna
Fröken S. V. Söderhjelm, Sigtuna
Vaktmästare Arvid Thelander, Sigtuna
Antikvarie Bengt Thordeman, Stockholm
Överste Axel Thuresson, Stockholm
Tandläkare Gunnar Tingwall, Sigtuna
Fru Frida Tjerneld, Sigtuna
Läroverksadjunkt Sune Udén, Sigtuna
Uppsala Stadsbibliotek, Uppsala
Bankdirektör Fredrik Wickström, Uppsala
Köpman Robert Wilhelmson, Sigtuna
Kandidat Karl Vingren, Stockholm
Landsfiskal Hj. Ödmann, Sigtuna
Disponent A. Örtqvist, Norrtälje
Fru Anna Östberg, Stockholm